

ธีระวัฒน์ แสนคำ. 2559. “พระบรมธาตุนครชุมกับความเป็นปูชนียสถานศักดิ์สิทธิ์แห่ง
จังหวัดกำแพงเพชร” ใน วารสารวิถีสังคมมนุษย์. ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 มกราคม - มิถุนายน.
หน้า 1-24.

พระบรมธาตุนครชุมกับความเป็นปูชนียสถานศักดิ์สิทธิ์
แห่งจังหวัดกำแพงเพชร
Phraborommathat Nakhonchum Pagoda
with The Sanctuary of Kamphaeng Phet Province

ธีระวัฒน์ แสนคำ*

Teerawatt Sankom

---

* อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เลย

บทคัดย่อ

พระบรมธาตุนครชุม วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง ตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ.1900 เพื่อเป็นพระมหาธาตุประจำชุมชนโบราณเมืองนครชุม ต่อมาได้กลายเป็นปุษนิยสถานศักดิ์สิทธิ์ เป็นศูนย์กลางความศรัทธาและการท่องเที่ยวของชุมชนนครชุมและจังหวัดกำแพงเพชร ทำให้เกิดประเพณีไหว้พระบรมธาตุนครชุมในช่วงวันเพ็ญเดือน 3 ของทุกปี และมีพุทธศาสนิกชนไหว้พระบรมธาตุนครชุมแทนพระมหาเจดีย์ชเวดากองตามความเชื่อการไหว้พระธาตุประจำปีเกิด พระบรมธาตุนครชุมยังมีความเกี่ยวข้องกับศรัทธาของชาวกะเหรี่ยงในจังหวัดกำแพงเพชรอีกด้วย

คำสำคัญ : พระบรมธาตุนครชุม, ปุษนิยสถานศักดิ์สิทธิ์, จังหวัดกำแพงเพชร, ความศรัทธา

Abstract

Phraborommathat Nakhonchum pagoda Wat Phraborommathat (The Royal Monastery), Nakhonchum subdistrict, Muang Kamphaeng Phet district, Kamphaeng Phet province built in 1900 B.E. to a stupa of Nakhonchum ancient city. Later, Phraborommathat Nakhonchum pagoda became a holy sanctuary faith and tourism hub of the Nakhonchum community and Kamphaeng Phet province, causing traditional “Wai Phraborommathat Nakhonchum” to pray during the third lunar month every year and year and respect to Buddhist this pagoda Shwedagon Pagoda is the belief of the pagoda to pray for the birth. Phraborommathat Nakhonchum pagoda also is associated with the faith of the Karen in Kamphaeng Phet province.

Keywords : Phraborommathat Nakhonchum Pagoda, The Sanctuary, Kamphaeng Phet Province, Faith

บทนำ

เมืองนครชุมเป็นชุมชนโบราณที่มีความรุ่งเรืองประมาณช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-21 เป็นชุมชนโบราณขนาดใหญ่และมีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ชาติไทย ภายในบริเวณชุมชนโบราณมีโบราณสถานกระจายอยู่โดยรอบ และมีโบราณสถานวัดพระบรมธาตุพระอารามหลวง ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานองค์พระบรมธาตุนครชุม เป็นโบราณสถานที่สำคัญที่สุดภายในเมือง ปัจจุบันได้รับการบูรณะซ่อมแซมจนเป็นพระอารามหลวงสำคัญของจังหวัดกำแพงเพชร

พระบรมธาตุนครชุม เป็นพระเจดีย์ประธานภายในวัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวงบ้านปากคลองใต้ ตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร ถูกสถาปนาขึ้นเมื่อปี พ.ศ.1900 โดยพระมหากษัตริย์ราชที่ 1 (ลิไทย) ได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุจากลังกาทวีปมาประดิษฐานไว้ พร้อมด้วยห่อพระศรีมหาโพธิ์ดังปรากฏข้อความในจารึกนครชุม (ประชุมจารึกภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 2548) พระบรมธาตุนครชุมในสมัยแรกสร้างเป็นพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม และมีพระเจดีย์ทรงระฆังที่สร้างภายหลังอีกสององค์อยู่ด้านข้างบนฐานเดียวกัน ต่อมาวัดได้ถูกทิ้งร้างประมาณ พ.ศ.2127 จนกระทั่งในปี พ.ศ.2392 จึงมีการบูรณะวัดพระบรมธาตุขึ้นใหม่อีกครั้ง และมีการรื้อสร้างองค์พระบรมธาตุนครชุมใหม่จากสภาพที่ทรุดโทรม ให้เป็นพระเจดีย์ศิลปะทรงมอญ-พม่า โดยพ่อค้าไม้ชาวกะเหรี่ยงในบังคับของอังกฤษสองพี่น้อง คือ แซกอและพะโป้ ในระหว่าง พ.ศ.2414-2449 ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน (ธีระวัฒน์ แสนคำ, 2557)

ที่ผ่านมาเรื่องราวหรือข้อมูลเกี่ยวกับพระบรมธาตุนครชุมนั้น มักจะนำเสนอเฉพาะเรื่องราวทางด้านประวัติศาสตร์และพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมขององค์พระบรมธาตุนครชุม ซึ่งมีทั้งตำนาน จารึก บันทึก และจดหมายเหตุที่เกี่ยวข้อง แต่แทบจะไม่ปรากฏงานการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อหรือศรัทธาของพุทธศาสนิกชนที่มีต่อองค์พระบรมธาตุนครชุม ตลอดจนบทบาทขององค์พระบรมธาตุนครชุมที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวและงานประเพณีสำคัญของจังหวัดกำแพงเพชร ดังนั้น บทความนี้ผู้เขียนจึงได้ศึกษาและนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับศรัทธาความเชื่อและความสำคัญทางด้านการท่องเที่ยวของพระบรมธาตุนครชุม ซึ่งปัจจุบันได้กลายเป็นปูชนียสถานศักดิ์สิทธิ์และแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของจังหวัดกำแพงเพชร

พระบรมธาตุนครชุมกับพระมหาธาตุแห่งเมืองนครชุม

พระเจดีย์พระบรมธาตุนครชุมถูกสร้างขึ้นในลักษณะของ “เจดีย์” ซึ่งคำว่า “เจดีย์” มาจากคำว่า “เจติย” (Cetiya) ในภาษาบาลี หรือ “ไคติย” (Caitiya) ในภาษาสันสกฤต หมายถึง “สิ่งที่เป็นเครื่องรำลึกถึง” โดยไม่ได้บ่งถึงรูปแบบของสิ่งนั้น ซึ่งอาจเป็นสถานที่หรือสิ่งก่อสร้างใดๆ ก็ได้ แต่ส่วนใหญ่แล้วมักหมายถึงสถานที่สำหรับระลึกถึงพระพุทธองค์ (ประภัสสร ชูวิเชียร, 2554) พระเจดีย์ในยุคหลังพุทธกาลมีการกำหนดให้สร้างขึ้น 4 อย่าง (สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2518) ได้แก่

1. ธาตุเจดีย์ คือ สิ่งก่อสร้างอย่างที่เรียกว่าพระสถูป ที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า พระอัฐิของพระมหากษัตริย์
2. ธรรมเจดีย์ คือ พระธรรมคำสั่งสอนทั้งมวลของพระพุทธเจ้า ทั้งที่จารึกลงเป็นพระคัมภีร์หรือหนังสือ เช่น คัมภีร์พระไตรปิฎกหรือแผ่นจารึกอักษรธรรมอย่างใบลาน เป็นต้น
3. บริโศกเจดีย์ คือ สถานที่สำคัญ 4 แห่ง ที่เคยเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธองค์ ตั้งแต่เมื่อครั้งยังมีพระชนม์ชีพอยู่ ซึ่งทรงอนุญาตให้ใช้เป็น “สังเวชนียสถาน” สำหรับพุทธศาสนิกชนใช้เป็นที่รำลึกถึง ได้แก่ สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนาและเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า
4. อุเทสิกเจดีย์ คือ สิ่งที่สร้างขึ้นโดยเจตนาอุทิศต่อพระพุทธเจ้าโดยไม่กำหนดว่า จะต้องทำเป็นอย่างไร เช่น พระพิมพ์ดินเผา หรือการสร้างปลัดังก็ให้หมายแทนพระพุทธองค์ เป็นต้น

ดังนั้น หากจะยึดตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์และการค้นพบพระบรมสารีริกธาตุ 9 องค์ในองค์พระเจดีย์ขณะขึ้นเพื่อสร้างใหม่ พระบรมธาตุนครชุมจึงถือว่าเป็น “ธาตุเจดีย์” ที่ถูกสร้างขึ้นบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า

ด้วยความหมายแล้ว “พระธาตุ” หมายถึงชิ้นส่วนจากพระวรกายของพระพุทธองค์ ซึ่งมักหมายถึงเกศาและอัฐิซึ่งหลงเหลือจากการถวายพระเพลิงพระสรีระหลังจากดับขันธปรินิพพานไปแล้ว และยังมีบางส่วนที่พระพุทธองค์ได้พระราชทานให้ไว้ก่อนปรินิพพาน เช่น พระเกศา โดยนับรวมแล้วเรียกว่า “พระบรมสารีริกธาตุ” ซึ่งแปลว่า “ธาตุที่ได้จากพระวรกายของพระพุทธเจ้า” และเนื่องจากภายในสถูปเจดีย์โดยทั่วไป มักบรรจุ “พระธาตุ” ดังที่กล่าวถึงนี้เอง คำนี้จึงกลายมาเป็นคำเรียกพระสถูปเจดีย์อีกคำหนึ่งไปโดยปริยายด้วย

ส่วนคำว่า “พระมหาธาตุ”, “พระบรมธาตุ” หรือ “พระศรีรัตนมหาธาตุ” เป็นชื่อที่สืบเนื่องขยายมาจากคำว่า “พระธาตุ” ซึ่งนิยมใช้เรียกสถูปเจดีย์เช่นกัน แต่มักใช้เรียกพระสถูปเจดีย์ขนาดใหญ่และสำคัญยิ่งประจำเมือง การเติมคำว่า “มหา” หรือ “บรม” แทรกเข้าไปในคำว่า “พระธาตุ” นั้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญระดับสูงของพระสถูปเจดีย์องค์นั้น และยังถือเป็นการยกย่องพระพุทธเจ้าประดุจพระมหากษัตริย์พรตราชด้วย (ประภัสสร ชูวิเชียร, 2554)

ภาพประกอบที่ 1 องค์พระบรมธาตุนครชุม วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง จังหวัดกำแพงเพชร

คติการสร้างพระสถูปเจดีย์สำคัญประจำเมือง เป็นที่นิยมอย่างมากในดินแดนประเทศไทยนับตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นช่วงที่บ้านเมืองทุกภูมิภาคในดินแดนประเทศไทยนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทลัทธิลังกาวงศ์เป็นศาสนาหลักของบ้านเมือง เห็นได้จากการที่เมืองสำคัญๆ จะต้องมียุ “วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ” หรือ “วัดมหาธาตุ” ซึ่งเป็นสถานที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุตั้งอยู่คู่กับเมืองเสมอ แม้จะ

มีการเรียกชื่อแตกต่างกันไปในแต่ละภูมิภาคตามความนิยม เช่น ภาคกลางมักเรียกว่า “พระเจดีย์” หากมีความสำคัญมักเรียกว่า “พระมหาธาตุเจดีย์” หรือ “พระบรมธาตุเจดีย์” ส่วนภาคเหนือและภาคอีสานจะเรียกพระสถูปเจดีย์เกือบทุกองค์ว่า “พระธาตุ” หรือ “พระธาตุเจดีย์” (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2546)

การสถาปนาหรือสร้างพระศรีรัตนมหาธาตุขึ้นในเมืองนครชุมเพื่อแสดงสถานะความเป็น “นคร” ของเมือง ดังที่ปรากฏในจารึกเขาสุมณภูซึ่งได้เรียกเมืองนครชุมว่า “นครพระชุม” (ประชุมจารึกภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 2548) เช่นเดียวกับการเรียก “นครสุโขทัย” และ “นครศรีสัชนาลัย” การที่จะเรียกเมืองหนึ่งเมืองใดว่า “นคร” ได้นั้น สุนจิตต์ วงษ์เทศ (2526) กล่าวว่า นอกเหนือจากเมืองนั้นจะเป็นเมืองที่มีขนาดใหญ่และมีประชากรจำนวนมากแล้ว สิ่งสำคัญที่เมืองระดับ “นคร” จะต้องมียกคือ พระมหาธาตุหรือพระศรีรัตนมหาธาตุประจำเมือง

การสร้างพระบรมธาตุขึ้นกลางเมืองนครชุมจึงทำให้องค์พระบรมธาตุนครชุมมีสถานะเป็นศูนย์กลางในการประกอบพิธีกรรมที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท กลายเป็นศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านชาวเมืองเข้ามากราบไหว้เป็นประจำ เป็นแหล่งที่จาริกแสวงบุญของผู้คนจากเมืองต่างๆ ที่อยู่ใกล้เคียงได้มาสักการะเพื่อให้เกิดบุญกุศล และความเป็นสิริมงคล (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2546) ในขณะเดียวกันเมืองนครชุมก็ได้กลายเป็นศูนย์กลางของจักรวาลตามคติความเชื่อพระพุทธศาสนา โดยมีบุคคลที่มีความสัมพันธ์กับราชสำนักกรุงสุโขทัยเป็นผู้นำหรือเป็นศูนย์กลางของอำนาจในทางปฏิบัติ

เมืองหรือชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงต่างก็ต้องเดินทางมาสักการะเพราะว่าในเมืองหรือชุมชนเหล่านั้นไม่มีพระบรมธาตุหรือพระศรีรัตนมหาธาตุหรืออาจจะไม่มีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจที่เพียงพอต่อการที่จะสร้างพระมหาธาตุขึ้นมาให้ชาวเมืองสักการะ เมื่อใดที่เมืองซึ่งมีพระศรีรัตนมหาธาตุประดิษฐานอยู่ได้กำหนดกฎเกณฑ์ในการสักการะหรือจัดงานประเพณี ผู้คนทั้งหลายก็ต้องปฏิบัติตาม (ธีระวัฒน์ แสนคำ, 2554) ลักษณะเช่นนี้ได้สร้างสิทธิธรรมทางการเมืองการปกครองให้เมืองนครชุมมีอำนาจเหนือกว่าเมืองอื่นๆ ใกล้เคียงในกลุ่มแม่น้ำปิงตอนล่าง ควบคู่กับการเป็นศูนย์กลางทางความเชื่อและศรัทธาของพุทธศาสนิกชนในกลุ่มแม่น้ำปิงตอนล่างแห่งนี้ด้วย

หากพิจารณาจากรายงานผลการสำรวจชุมชนโบราณในกลุ่มแม่น้ำปิงตอนล่าง ตั้งแต่ตอนใต้ของจังหวัดตากจนถึงปากน้ำโพจังหวัดนครสวรรค์ของศรีศักร วัลลิโภดม

(2546) ก็จะพบว่า ไม่มีโบราณสถานในชุมชนโบราณใดๆ เลยที่มีขนาดใหญ่และยังคงมีความสำคัญอย่างมากอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งแตกต่างจากพระบรมธาตุนครชุมที่ยังเป็นທີ່เคารพศรัทธาและยังมีเทศกาลหรือประเพณีกราบไหว้เฉพาะ

รวมทั้ง ผลการศึกษาหลักฐานประวัติศาสตร์ก็แสดงให้เห็นว่า พระมหาธรรมราชาลิไทยต้องการที่จะสร้างพระบรมธาตุนครชุมให้เป็นพระเจดีย์ที่สำคัญของบ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำปิงตอนล่างนี้มาตั้งแต่ครั้งสมัยสุโขทัยแล้ว โดยการกล่าวอ้างถึงความเป็นพระบรมธาตุอันศักดิ์สิทธิ์ กราบไหว้แล้วจะได้อันสงส์มากเหมือนได้กราบไหว้พระพุทธเจ้า ดังข้อความในจารึกนครชุมว่า “...หากเอาพระศรีรัตนมหาธาตุอันนี้มาสถาปนาในเมืองนครชุมนี้ปีนั้น พระมหาธาตุอันนี้ไช้ธาตุอันสามานย์ คือพระธาตุแท้จริงแล้ เอลูกแต่ลังกาทวีปพื้นมาตาย เอาทั้งพืชพระศรีมหาโพธิอันพระพุทธเจ้าเราเสด็จอยู่ใต้ต้นแลมจยพลขุมมาราธิราช ได้ปราบแก้สัพพัญญุตญาณเป็นพระพุทธมาปลูกเบื้องหลังพระมหาธาตุนี้ ผิผู้ใดได้ไหว้นบกระทำบูชาพระศรีรัตนมหาธาตุแล้วพระศรีมหาโพธิ์นี้ว่าไช้รมีผลอานิสงส์พร้าเสมอ ดั่งได้นบตนพระเป็นเจ้าบ้างแล ความดั่งนี้เราบ่มีหากกล่าวคำพระพุทธเจ้าเราทรงบอกไว้เอง...” (ประชุมจารึกภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 2548) ซึ่งมีประวัติความเป็นมาที่ชัดเจนกว่าพระเจดีย์หรือปูชนียสถานอื่นใดที่มีการสร้างขึ้นในสมัยสุโขทัยทั้งหลาย

แต่อย่างไรก็ดี เนื่องจากวัดพระบรมธาตุนครชุมถูกทิ้งร้างจากสภาพบริบททางการเมืองและสังคมในสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยากับพม่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-24 จนกระทั่งในปี พ.ศ.2392 จึงมีการบูรณะวัดพระบรมธาตุขึ้นอีกครั้ง และมีการรื้อสร้างองค์พระบรมธาตุนครชุมใหม่จากสภาพที่ทรุดโทรมใน พ.ศ.2414 โดยแชวกะเหรี่ยงในบังคับอังกฤษ แต่สร้างแล้วเสร็จใน พ.ศ.2449 โดยพะโป้ น้องชายของแชวกะเหรี่ยงเสียชีวิตก่อนที่จะบูรณะพระบรมธาตุนครชุมสำเร็จ (กองหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2449) จึงทำให้องค์พระบรมธาตุนครชุมมีสถาปัตยกรรมแบบพระเจดีย์ศิลปะมอญ-พม่า ดังที่ปรากฏในทุกวันนี้

พระบรมธาตุนครชุม : ศูนย์กลางความศรัทธาและการท่องเที่ยวของจังหวัดกำแพงเพชร

จากอดีตที่ผ่านมาเห็นได้ว่า พระบรมธาตุนครชุมเป็นปูชนียสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และมีความสำคัญของชุมชนโบราณเมืองนครชุมและเมืองกำแพงเพชร ทำให้กลายเป็นสถานที่

หลักของแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาของจังหวัดกำแพงเพชร เป็นศูนย์กลางทางการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของชุมชนนครชุม และยังมีพุทธศาสนิกชนบางส่วนที่เกิดปณิกษัตริษะเมียม เดินทางมาไหว้พระบรมธาตุนครชุมแทนพระมหาเจดีย์ชเวดากองซึ่งเป็นพระธาตุประจำปีเกิดตามคติของชาวล้านนาอีกด้วย

เนื้อหาในนวนิยายเรื่อง “ทุ่งมหาราช” ของเรียมเอง (นามปากกาของมาลัย ชูพินิจ) ได้ให้ภาพความรู้สึกของก้านั้นร้น ตัวละครสำคัญตัวหนึ่งในเรื่องว่า “...ฉัตรทองแต่ตะโก้งมาประดิษฐาน ณ ยอดพระบรมธาตุ เป็นสัญลักษณ์แห่งพระบวรพุทธศาสนา ซึ่งประชาชนทั้งเหนือและใต้ได้กราบไหว้กันต่อมา สำหรับจะอยู่คู่ฟ้าต่อไปในอนาคต...” (เรียมเอง, 2549) ซึ่งข้อความดังกล่าวสะท้อนให้เห็นความรู้สึกของชาวกำแพงเพชรที่มีต่อองค์พระบรมธาตุนครชุมในอดีตเมื่อราว 50 ปีที่ผ่านมาได้เป็นอย่างดี

ในช่วงเทศกาลสำคัญ อย่างเช่น เทศกาลส่งท้ายปีเก่าต้อนรับปีใหม่ และเทศกาลสงกรานต์ เป็นต้น จะพบว่า ส่วนราชการจังหวัดกำแพงเพชร ส่วนราชการต่างๆ ระดับอำเภอในจังหวัดกำแพงเพชร องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นและนักการเมืองในจังหวัดกำแพงเพชร มักจะนำภาพพระบรมธาตุนครชุมมาเป็นส่วนหนึ่งในป้ายที่มีวัตถุประสงค์เพื่ออำนวยการให้ประชาชนมีความสวัสดิ์เนื่องในโอกาสเทศกาลนั้นๆ เสมอ เช่น ป้ายอวยพรปีใหม่ พ.ศ.2557 ของนายสุรพล วาณิชเสนี ผู้ว่าราชการจังหวัดกำแพงเพชร ป้ายยินดีต้อนรับสู่เทศบาลเมืองกำแพงเพชรของเทศบาลเมืองกำแพงเพชร ป้ายอวยพรปีใหม่ พ.ศ.2557 ของเทศบาลตำบลนครชุม เป็นต้น

ทั้งนี้ เนื่องจากว่าองค์พระบรมธาตุนครชุมเป็นปูชนียสถานอันศักดิ์สิทธิ์ จึงเป็นศูนย์รวมความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนชาวกำแพงเพชร หากนำภาพองค์พระบรมธาตุนครชุมมาใช้ประกอบในป้ายอวยพรก็จะถือเป็นสิริมงคล มีความเชื่อมั่นและมีความอบอุ่นใจอย่างยิ่ง สำหรับผู้ที่ได้อ่านหรือเดินทางผ่านไปผ่านมาเมื่อได้เห็นภาพองค์พระบรมธาตุนครชุม

เนื้อหาในหนังสือแนะนำหรือประชาสัมพันธ์ทางการท่องเที่ยวของจังหวัดกำแพงเพชรหลายเล่ม มักจะให้ความสำคัญกับวัดพระบรมธาตุในฐานะแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาของจังหวัดกำแพงเพชรเป็นอย่างมาก เช่น หนังสือ “นบพระ 9 มงคลกำแพงเพชร เมืองมรดกโลกริมแม่น้ำปิง” ซึ่งเป็นเอกสารประชาสัมพันธ์ทางการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดกำแพงเพชร ที่จัดทำโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

สำนักงานสุโขทัย ได้กำหนดให้พระบรมธาตุนครชุม วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง เป็น 1 ใน 9 ปูชนียวัตถุปูชนียสถานที่สำคัญของจังหวัดกำแพงเพชร (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานสุโขทัย, ม.ป.ป.) และยังใช้ภาพองค์พระบรมธาตุนครชุมเป็นภาพหลักในปกหลังของหนังสือเล่มนี้อีกด้วย

นอกจากนี้ในเทศกาลสงกรานต์ วันที่ 14 เมษายนของทุกปี พุทธศาสนิกชนจากชุมชนต่างๆ ในจังหวัดกำแพงเพชรจะรวมตัวกันแห่ผ้ามาห่มองค์พระบรมธาตุนครชุม โดยมีการจัดรูปแบบขบวนแห่ที่น่าดูและสนุกสนานมาก (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, 2544) ในวันลอยกระทงหรือวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 จะมีประชาชนและนักท่องเที่ยวจำนวนมากเดินทางมาร่วมลอยกระทงที่ริมฝั่งแม่น้ำปิงบริเวณวัดพระบรมธาตุ ทางวัดและชุมชนยังได้ร่วมกันลอยกระทงสาย 10,000 ดวงกลางแม่น้ำปิง ช่วงวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและวันหยุดนักขัตฤกษ์ต่างๆ จะพบว่ามียุทธศาสนิกชนและนักท่องเที่ยวจำนวนมากเดินทางมาราบไหว้บูชาขอพรองค์พระบรมธาตุนครชุมมากกว่าวันธรรมดา

การไหว้พระบรมธาตุนครชุมแทนพระมหาเจดีย์เขาดากองของผู้เกิดปีมะเมีย

ชาวล้านนามีคติความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีการไหว้พระธาตุเจดีย์ประจำปีเกิด โดยเชื่อว่าการไหว้พระธาตุเจดีย์ตามปีเกิดจะช่วยให้เกิดสิริมงคล อีกทั้งยังช่วยป้องกันอันตราย เสริมให้มีบุญมีอายุยืนยาว โดยต้องระลึกและไหว้พระธาตุเจดีย์ทุกคืนหลังจากสวดมนต์ไหว้พระแล้ว และหากมีโอกาสดูควรเดินทางไปไหว้พระธาตุเจดีย์องค์จริงด้วย ซึ่งมักไปกันในช่วงวันขึ้น 15 ค่ำ (วิไลรัตน์ ยังรอด และรัชชัย องค์กรวิเวทย์, 2548) แม้ว่าเดิมที่จะเป็นคติเฉพาะของชาวล้านนาเท่านั้น ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ ต่อมาคตินี้ก็ได้รับความนิยมของพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไปในประเทศไทย ทำให้คตินี้การไหว้พระธาตุเจดีย์ถูกเผยแพร่ไปอย่างกว้างขวาง

สำหรับคนที่เกิดปีมะเมีย จะต้องเดินทางไปไหว้พระมหาเจดีย์เขาดากอง ที่เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า ซึ่งเป็นพระธาตุเจดีย์ประจำปีเกิด พระมหาเจดีย์เขาดากองถือเป็นพระธาตุเจดีย์ที่มีความสำคัญที่สุดในประเทศพม่า ซึ่งมีตำนานระบุว่าเป็นที่ประดิษฐานพระเกศาธาตุของพระพุทธเจ้า 8 เส้น ซึ่งพระองค์มอบให้ตมฺหุสสะและภักกลิยะ ต่อมาทั้งสองพี่น้องได้นำพระเกศาธาตุไปถวายพระมหากษัตริย์เมืองโอกกะละ เพื่อให้ประดิษฐาน

พระเกศาธาตุของพระพุทธเจ้า ณ เขาเสนคุตตะระ ระหว่างการสร้างพระเจดีย์ก็เกิดอัศจรรย์ ชุดพบเครื่องบริภคเจดีย์ของพระพุทธเจ้าในอดีตอีก 3 พระองค์ คือ พระพุทธเจ้ากุสันโธ โภณาคมนะ และกัสสปะ ได้แก่ ธารพระกร สบงและขันน้ำ เมื่อสร้างพระเจดีย์เสร็จจึงได้บรรจุเข้าในพระเจดีย์ที่จะสร้างใหม่เพื่อบรรจุพระเกศาธาตุนี้ด้วย ต่อมาพระเจดีย์นี้ก็ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์จากพระมหากษัตริย์มอญและพม่ามาอย่างต่อเนื่องทำให้องค์พระเจดีย์มีขนาดใหญ่สูง 122 เมตร ที่ฐานมีพระเจดีย์บริวาร 64 องค์ และมีพระเจดีย์องค์ใหญ่เป็นพระเจดีย์บริวารที่มุมอีกสององค์ (ภภาพล จันทรวัฒนกุล, 2553)

ภาพประกอบที่ 2 พระมหาเจดีย์ชเวดากอง เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า พระธาตุประจำปีมะเมียตามความเชื่อพระธาตุประจำปีเกิดของชาวล้านนา

แต่การที่จะได้เดินทางไปไหว้พระมหาเจดีย์ชเวดากอง ที่เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่าในทุกวันนี้ มีความยากลำบาก ทั้งต้องใช้เงินเป็นจำนวนมากและจะต้องทำหนังสือขอเข้าประเทศพม่า ทำให้คนที่เกิดปีมะเมียโดยส่วนใหญ่ไม่สามารถเดินทางไปไหว้พระธาตุประจำปีเกิดของตนเองที่ประเทศพม่าได้ จึงมักจะเดินทางไปไหว้พระบรมธาตุบ้านตาก อำเภอบ้านตาก จังหวัดตาก ซึ่งเป็นพระธาตุเจดีย์ที่พระครูพิทักษ์บรมธาตุ (ทองอยู่) อดีต

เจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุบ้านตากบุญณะให้มีรูปแบบสถาปัตยกรรมเช่นเดียวกับพระมหาเจดีย์ชเวดากองแทน (วิไลรัตน์ ยंत्रอด และธวัชชัย องค์วุฒิเวทย์, 2548)

ดังนั้น ในช่วงประมาณ 10-15 ปีที่ผ่านมา หลังมีการนำเสนอการไหว้พระธาตุประจำปีเกิดอย่างกว้างขวางจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว จึงมีพุทธศาสนิกชนที่เกิดปีมะเมียจำนวนไม่น้อยที่เดินทางมาไหว้พระบรมธาตุนครชุมแทนการเดินทางไปไหว้พระมหาเจดีย์ชเวดากองที่ประเทศพม่า เนื่องจากว่าองค์พระบรมธาตุนครชุมมีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่คล้ายคลึงกับพระมหาเจดีย์ชเวดากอง คือเป็นพระเจดีย์แบบพระเจดีย์มอญเพียงแต่ไม่มีพระเจดีย์บริวารรายรอบเท่านั้น ช่วงที่ก่อสร้างก็เป็นช่วงจากประเทศพม่าที่ถูกแซกและพะปั่วเข้ามา ปัจจุบันชาวกะเหรี่ยงในเขตจังหวัดกำแพงเพชรยังนับถือพระบรมธาตุนครชุมแทนพระมหาเจดีย์ชเวดากองด้วย

และที่สำคัญคือ องค์พระบรมธาตุนครชุมมีประวัติการสร้างที่ชัดเจนและยังเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าจำนวน 9 องค์ ซึ่งมีหลักฐานประวัติศาสตร์บันทึกไว้ชัดเจน จึงทำให้มีคนที่เกิด “ปีมะเมีย” เดินทางมาไหว้พระบรมธาตุนครชุมเสมือนหนึ่งการได้ไปไหว้พระมหาเจดีย์ชเวดากองซึ่งเป็นพระธาตุเจดีย์ประจำปีเกิดของตนเอง

เพ็ญเดือน 3 : ประเพณีไหว้พระบรมธาตุนครชุม

ประเพณีไหว้พระบรมธาตุนครชุม เพ็ญเดือน 3 มีมาตั้งแต่เมื่อไรนั้นไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่ผู้สูงอายุชาวนครชุมได้ให้ข้อมูลตรงกันว่า ประเพณีไหว้พระบรมธาตุนครชุมในวันเพ็ญเดือน 3 เท่าที่จำความได้ก็มีมาช้านานแล้ว โดยทางวัดพระบรมธาตุจะจัดงานขึ้น และพุทธศาสนิกชนในจังหวัดกำแพงเพชรก็จะรับรู้โดยทั่วกันว่า ช่วงวันเพ็ญเดือน 3 จะต้องเดินทางมาไหว้พระบรมธาตุนครชุมหรือมาเที่ยวงานไหว้พระบรมธาตุนครชุมเป็นประจำทุกปี

ประเพณีไหว้พระบรมธาตุนครชุม เพ็ญเดือน 3 เป็นเหมือนงานทำบุญฉลองพระบรมธาตุที่ชาวปากคลองสวนหมากหรือชาวนครชุมปฏิบัติกันมาด้วยสำนึก ศรัทธาและจิตวิญญาณแต่ครั้งบรรพบุรุษ โดยที่รัฐไม่ต้องยื่นมือเข้ามาประกาศหรือชี้้นำให้กลายเป็น “เทศกาลของจังหวัด” (ชรณี แสงรุจิ, 2536) แม้ช่วงหลังปี พ.ศ.2525 ทางจังหวัดกำแพงเพชรจะมีการจัดงานประเพณีบพระ-เล่นเพลงขึ้นในช่วงเวลาเดียวกัน แต่ประชาชนชาวจังหวัดกำแพงเพชรก็ทราบกันดีว่าเป็นคนละงานกับประเพณีไหว้พระบรมธาตุนครชุม

งานประเพณีไหว้พระบรมธาตุในปัจจุบันจะเริ่มต้นในเวลาประมาณ 15.00 น. ของวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 3 เริ่มต้นจากพิธีบวงสรวงขอพรเทวดาที่รักษารักษาองค์พระบรมธาตุ นครชุม จากนั้นเวลาประมาณ 16.30 น. จะเป็นพิธีเปิดงานโดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดหรือผู้แทนเป็นประธานในการเปิดงาน และมีพระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ในจังหวัดกำแพงเพชร จำนวน 10 รูป เจริญพระพุทธมนต์และชัยมงคลคาถา จากนั้นก็เปิดโอกาสให้พุทธศาสนิกชน กราบไหว้ขอพรและปิดทององค์พระบรมธาตุนครชุมจำลอง ด้วยดอกไม้ ธูป เทียน และเครื่องสักการะต่างๆ และเวียนเทียนรอบองค์พระบรมธาตุนครชุม

ในลานพระบรมธาตุก็จะมีซุ้มต่างๆ ที่เปิดโอกาสให้พุทธศาสนิกชนได้ทำบุญ เช่น ซุ้มถวายสังฆทาน ซุ้มตักบาตรประจำวันเกิด ซุ้มตักบาตร 108 ซุ้มสวดนพเคราะห์สะเดาะเคราะห์ต่อชะตา ซุ้มบูชาวัตถุมงคล ซุ้มผ้าป่าสนับสนุนการศึกษาของพระภิกษุสามเณร เป็นต้น ในงานประเพณีดังกล่าวจึงเป็นงานบุญอันยิ่งใหญ่ที่เปิดโอกาสให้พุทธศาสนิกชน ได้ทำบุญพร้อมๆ กับการไหว้ขอพรองค์พระบรมธาตุนครชุมด้วย

ส่วนกลางคืนนั้น ก็จะมีมหรสพสมโภชตลอดทุกคืน เช่น ลิเก หนังกลางแปลง รำวงย้อนยุค และการแสดงที่เวทีกลางซึ่งจะเป็นการแสดงของเยาวชนจากโรงเรียนต่างๆ ในจังหวัดกำแพงเพชรที่ส่งนักเรียนมาร่วมแสดงสมโภชองค์พระบรมธาตุนครชุมในช่วงงานประจำปี มหรสพต่างๆ จะยุติลงในเวลาประมาณเที่ยงคืนของทุกคืน และตลอดช่วงงานประเพณีจะมีร้านค้ามากมายมาตั้งร้านจำหน่ายสินค้า ทั้งสินค้าพื้นเมือง สินค้า OTOP สินค้าจากโรงงาน อาหารเครื่องดื่มและข้าวของเครื่องใช้ทั่วไป

นอกจากนี้ ในช่วงงานประเพณีไหว้พระบรมธาตุนครชุมยังมีการเผาข้าวหลาม “มหรกรรมเผาข้าวหลามภูมิปัญญาไทย” จำหน่ายเพื่อนำรายได้ร่วมทำบุญกับทางวัดพระบรมธาตุด้วย ทำให้ “ข้าวหลาม” เป็นเอกลักษณ์และของฝากสำคัญของงานประเพณีไหว้พระบรมธาตุนครชุมไปแล้ว เพราะในรอบ 1 ปี จะมีการเผาข้าวหลามเพียง 5 วัน เฉพาะช่วงงานประเพณีเท่านั้น ข้าวหลามจะถูกเผาเป็นจำนวนมาก ขุดมะพร้าวคั้นกะทิ แห่ข้าวและเผากันสดๆ ร้อนๆ ภายในวัด ทำให้ข้าวหลามมีความสดใหม่และอร่อยหวาน มันเป็นเอกลักษณ์ แต่ละปีจะมีผู้คนมาเข้าคิวรอซื้อข้าวหลามเป็นจำนวนมาก

แต่เดิมประเพณีไหว้พระบรมธาตุนครชุมนั้นมีถึง 15 วัน 15 คืน มีผู้คนจากต่างถิ่น เดินทางมาพักค้างแรมบริเวณรอบวัดเต็มไปหมด เพื่อเที่ยวงานไหว้พระบรมธาตุนครชุม ซึ่งเป็นมหรกรรมใหญ่ประจำปี ต่อมาได้จัดงานลดลงเรื่อยๆ เหลือ 9 วัน 9 คืน แล้วลด

ลงมาเหลือ 7 วัน 7 คืน จนกระทั่งปัจจุบันเหลือเพียง 5 วัน 5 คืนเท่านั้น แต่ก็ยังมีพุทธศาสนิกชนเดินทางมาไหว้กันอย่างไม่ขาดสายตลอดเวลาการจัดงาน (ประวัติพระบรมธาตุนครชุม, 2556)

ภาพประกอบที่ 3 พุทธศาสนิกชนจำนวนมากที่มาร่วมงานไหว้พระบรมธาตุนครชุม วันเพ็ญเดือน 3 ในปี พ.ศ.2556

นอกจากนี้ ทางจังหวัดกำแพงเพชรยังได้มีการริเริ่มจัดงานประเพณี “นบพระ-เล่นเพลง” ขึ้นมาตามข้อความที่ปรากฏในจารึกนครชุมเมื่อครั้งที่นายเซาว์วัศ สุตลาภา เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดกำแพงเพชร พ.ศ.2526 ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.2537 นายคิระ แสงมณี เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดกำแพงเพชร ทางจังหวัดได้จัดขบวนพยุหยาตราทางสถลมารคมา นบพระหรือมาไหว้พระบรมธาตุนครชุม จนปัจจุบันกลายเป็นประเพณีที่สำคัญของจังหวัดกำแพงเพชร นับเป็นการให้ความสำคัญแก่วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวงให้มีความสำคัญยิ่งเช่นในอดีตที่ผ่านมาอีกวาระหนึ่ง (สันติ อภัยราช, 2539)

ในประเพณีนบพระเล่นเพลง ทางจังหวัดกำแพงเพชรจะจัดขบวนพยุหยาตราทางสถลมารคมานบพระหรือมาไหว้พระบรมธาตุนครชุม โดยจะเริ่มตั้งขบวนที่หน้าที่ว่าการอำเภอเมืองกำแพงเพชร (ศาลากลางจังหวัดกำแพงเพชรหลังเก่า) แล้วก็เคลื่อนขบวนข้ามแม่น้ำปิงที่สะพานกำแพงเพชรมายังวัดพระบรมธาตุ ขบวนนี้มีความพยายามที่จะจำลองเหตุการณ์พยุหยาตราของพระมหากษัตริย์ราชลัทธิไทย ในขบวนจะประกอบไปด้วย ขบวนช้าง-ม้า ขบวนหลวง ขบวนพยุหยาตรา ขบวนกลับนาบุญ ขบวนฝ่ายใน ขบวนศิลปวัฒนธรรม และขบวนไฟพาดูหน้าไฟ (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, 2544)

นอกจากนี้ ยังมีการแสดงแสง สี เสียง และกิจกรรมอันเป็นสาระของวัฒนธรรมพื้นบ้านอีกหลายอย่างที่ลานพระบรมธาตุนครชุมด้วย ปัจจุบันงานประเพณีนบพระ-เล่นเพลงจะมีการจัดขึ้นที่หน้าที่ว่าการอำเภอเมืองกำแพงเพชร ตั้งแต่วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 จนถึงวันแรม 8 ค่ำ เดือน 3 หากปีใดมีเดือน 8 สองหน ก็จะเลื่อนเป็นช่วงเดือน 4 ตามวันมาฆบูชา รวมเป็นเวลา 10 วัน 10 คืน

งานไหว้พระบรมธาตุนครชุมและงานนบพระ-เล่นเพลง ถือเป็นกระบวนการสำคัญที่สร้างความสำคัญและความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่พระบรมธาตุนครชุม เพราะกิจกรรมทั้งสองงานนี้เป็นช่องทางสำคัญที่ทำให้เกิดการถ่ายทอดเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระบรมธาตุนครชุมออกไปอย่างกว้างขวางมากที่สุด โดยเฉพาะการนำข้อความในจารึกนครชุมที่ระบุว่าพระบรมธาตุนครชุมเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุองค์จริงที่พระมหากษัตริย์ราชลัทธิไทยัญเชิญมาจากลังกาเมื่อ พ.ศ.1900 และมีการยืนยันหลักฐานผ่านการขุดพบพระบรมสารีริกธาตุจำนวน 9 องค์ ในเรือสำเภาเงินเมื่อครั้งบูรณปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุ (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2574) จะถูกนำมาถ่ายทอดผ่านงานไหว้พระบรมธาตุนครชุมและงานนบพระ-เล่นเพลง โดยหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดกำแพงเพชร สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร และวัดพระบรมธาตุ ทำให้พุทธศาสนิกชนและนักท่องเที่ยวที่รับรู้ข้อมูลให้ความสนใจและเกิดความเคารพศรัทธาต่อองค์พระบรมธาตุนครชุมขึ้นมา

นอกจากการประชาสัมพันธ์ถ่ายทอดข้อมูลทางประวัติศาสตร์แล้ว ในงานไหว้พระบรมธาตุนครชุมและงานนบพระ-เล่นเพลงยังมีการจัดกิจกรรมที่สร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับองค์พระบรมธาตุนครชุมขึ้นมา เช่น การจัดขบวนแห่ต่างๆ การโยนด้ายสายสิญจน์

จากองค์พระบรมธาตุนครชุมมายังขุ้มพีธีสะเดาะเคราะห์ต่อชะตา การเจริญพระพุทธมนต์ สมโภช และการทำพิธีบวงสรวงก่อนการจัดงาน เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้ยังทำให้พระบรมธาตุนครชุมมีความศักดิ์สิทธิ์มากขึ้น

พระบรมธาตุนครชุมกับศรัทธาและความผูกพันของชาวกะเหรี่ยงในจังหวัดกำแพงเพชร

ในประเทศไทยมีชาวกะเหรี่ยงซึ่งอพยพเข้ามาจำนวนมากหลังจากที่ประเทศอังกฤษได้เข้ายึดครองประเทศพม่า และมีการตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่อย่างหนาแน่นในแถบบริเวณต้นน้ำแม่น้ำสาละวิน ทางด้านทิศตะวันออก และบริเวณต้นน้ำแม่น้ำปิง แล้วกระจายตัวไปตามแนวเทือกเขาตะนาวศรี ตั้งแต่ภาคเหนือของประเทศไทย จังหวัดเชียงราย แม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ ลำพูน ตาก กำแพงเพชร สุโขทัย อุทัยธานี สุพรรณบุรี กาญจนบุรี ราชบุรี เพชรบุรี ลงไปโดยตลอดถึงบริเวณคอคอดกระ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ (กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ, 2555)

โดยทั่วไปชาวกะเหรี่ยงจะมีภาษา ประเพณี ความเชื่อ วัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่แตกต่างไปจากชาวไทยโดยทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อทางศาสนา เนื่องจากชาวกะเหรี่ยงจะให้ความนับถือสิ่งเหนือธรรมชาติ ผีและวิญญาณบรรพบุรุษ เมื่อมีการเผยแพร่พระพุทธศาสนาเข้าไปยังชุมชนชาวกะเหรี่ยงก็ทำให้มีชาวกะเหรี่ยงได้ยอมรับนับถือเอาความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเป็นอีกหนึ่งความเชื่อในการดำรงชีวิตด้วย โดยแม้จะมีการประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา แต่ก็ยังคงไม่ละทิ้งพิธีกรรมบูชาสิ่งเหนือธรรมชาติ ผีและวิญญาณบรรพบุรุษ (กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ, 2555)

กำแพงเพชรเป็นอีกจังหวัดหนึ่งที่มีชาวกะเหรี่ยงอาศัยอยู่ ส่วนใหญ่จะตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตเชิงเขาคลองลาน ในเขตอำเภอคลองลาน และอำเภอโกสัมพีนคร ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของตัวจังหวัดกำแพงเพชร มีชุมชนชาวกะเหรี่ยงขนาดใหญ่จำนวน 5 หมู่บ้าน คือ 1). บ้านกะเหรี่ยงน้ำตก ตำบลคลองลานพัฒนา อำเภอคลองลาน 2). บ้านวังกระสังข์ ตำบลโป่งน้ำร้อน อำเภอคลองลาน 3). บ้านเพชรจะขอ ตำบลสีกงาม อำเภอคลองลาน 4). บ้านสามัคคีธรรม ตำบลคลองน้ำไหล อำเภอคลองลาน และ 5). บ้านโละโคะ ตำบลโกสัมพีนคร อำเภอโกสัมพีนคร (สมคิด สาริยัง, สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ ยังมีชาวกะเหรี่ยงอีกจำนวนหนึ่งที่ตั้งบ้านเรือนปะปนกับชาวไทยเชื้อชาติอื่นๆ ในหลายหมู่บ้าน ในเขตอำเภอคลองลานและอำเภอโกสัมพีนคร ตลอดจนชาวกะเหรี่ยงบางหมู่บ้านในเขตอำเภออุ้มผาง จังหวัดตากด้วย

ชาวกะเหรี่ยงเหล่านี้เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตเทือกเขาทางตะวันตกของจังหวัดกำแพงเพชรตั้งแต่เมื่อไรนั้นไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด บ้างก็สันนิษฐานว่าแรกเริ่มเข้ามาเพราะเป็นแรงงานในการทำป่าไม้ของของเขาก่อและพะไ้ กะเหรี่ยงในบังคับของอังกฤษที่เข้ามาทำป่าไม้แล้วตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ปากคลองสวนหมากในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ภายหลังชาวกะเหรี่ยงที่เป็นแรงงานเข้าไปตัดไม้ในเขตภูเขาจึงตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณดังกล่าวสืบมา (วันเชิด กิตติขจร, สัมภาษณ์) บ้างก็ว่าอาศัยอยู่มาช้านานนับตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 21-23 เป็นต้นมา และอาจมีความเกี่ยวพันกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองนครชุมและเมืองกำแพงเพชรด้วย เพราะชาวกะเหรี่ยงเป็นกลุ่มคนสำคัญในการผลิตหรือควบคุมสินค้าของป่าเกือบทั้งหมด (สุรินทร์ เหลือลมัย, 2556)

ที่น่าสนใจก็คือ ชาวกะเหรี่ยงในชุมชนต่างๆ ดังกล่าวจะมีประเพณีสำคัญที่ปฏิบัติร่วมกันทุกๆ ปี ต่อเนื่องมาช้านานแล้ว ได้แก่ ประเพณีการบูชาพระบรมธาตุนครชุม ทุกวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 3 ของทุกปี จากการสัมภาษณ์และสังเกตการณ์ชาวกะเหรี่ยงที่มาร่วมพิธีบูชาพระบรมธาตุนครชุมในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 ปี พ.ศ.2556 (วันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2556) ทำให้ทราบว่าที่ชาวกะเหรี่ยงในเขตกำแพงเพชรเดินทางมาบูชาพระบรมธาตุนครชุมในวันนี้ก็เพราะชาวกะเหรี่ยงมีความทรงจำร่วมกันว่า องค์พระบรมธาตุนครชุมถูกสร้างขึ้นใหม่โดยบรรพบุรุษของชาวกะเหรี่ยงที่เข้ามาทำป่าไม้ มาทำงานและอพยพเข้ามาในดินแดนประเทศไทยเมื่อนานมาแล้ว โดยการนำของพญาตะก่าและพะไ้ซึ่งเป็นชาวกะเหรี่ยงสองพี่น้องที่มาทำป่าไม้และตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ชุมขนปากคลองสวนหมาก สำหรับคำว่า “พญาตะก่า” ยังเป็นชื่อเกียรติยศของพม่าที่ใช้เรียกผู้สร้างพระเจดีย์ด้วย (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2504)

โดยปกติชาวกะเหรี่ยงจะให้ความเคารพและให้ความสำคัญกับวิญญาณบรรพบุรุษเป็นอย่างมาก ชาวกะเหรี่ยงเหล่านี้จึงเดินทางมาไหว้พระบรมธาตุนครชุมในช่วงที่มีงานประเพณีประจำปีช่วงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 2 ของทุกปีสืบต่อกันมาช้านานแล้ว เพื่อเป็นการรำลึกและให้ความเคารพในบุญคุณของบรรพบุรุษที่ได้มาสร้างองค์พระบรมธาตุนครชุมให้มีความยิ่งใหญ่และคงนามาจนถึงปัจจุบัน คำหนึ่งที่น่าสนใจจะได้ยินเมื่อ

สัมภาษณ์ชาวกะเหรี่ยงในวันนั้นคือ “บรรพบุรุษมาสร้างไว้ ลูกหลานก็ต้องมาราบไว้ดูแล” (दारुक แฉงทอง, สัมภาษณ์ ; อยู่ที่ กลัวบือ, สัมภาษณ์ ; เบาะเลาะพอ เขตธารคีรี, สัมภาษณ์) ทำให้ชาวกะเหรี่ยงทั้งหลายในเขตจังหวัดกำแพงเพชรมีความเคารพศรัทธาและมีความผูกพันกับองค์พระบรมธาตุนครชุมเป็นอย่างมาก

นอกจากชาวกะเหรี่ยงในจังหวัดกำแพงเพชรจะมีความศรัทธาต่อองค์พระบรมธาตุนครชุมซึ่งเป็นปูชนียสถานสำคัญแล้ว ปรากฏการณ์ที่คล้ายคลึงกันนี้ยังพบว่า มีชาวกะเหรี่ยงจำนวนมากในภาคเหนือของไทยที่ให้ความเคารพนับถือพระภิกษุ “ครูบา” จนเกิดการตั้งชุมชนใหม่ขึ้นมาจากการย้ายหมู่บ้านใหม่เพื่อติดสอยห้อยตามรับใช้ ครูบา ด้วยความศรัทธาและคาดหวังในการนำความเจริญรุ่งเรือง อยู่ดีมีสุขและปลอดภัยจากภัยอันตรายในชาตินี้ต่อครูบารูปนั้นๆ จนเกิดพิธีกรรมต่างๆ ขึ้นมาด้วย (ขวัญชีวัน บัวแดง, 2556)

ในช่วงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง และพุทธศาสนิกชนชุมชนนครชุม ได้ร่วมกันจัดประเพณีนมัสการพระบรมธาตุนครชุม เพ็ญเดือน 3 ซึ่งเป็นประเพณีที่มีการปฏิบัติสืบต่อมาช้านาน ในแต่ละปีจะมีชาวกะเหรี่ยงในจังหวัดกำแพงเพชรจะรวมตัวกันมาทำพิธีกรรมต่างๆ เพื่อบูชาองค์พระบรมธาตุนครชุม ในช่วงกลางวันของวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 โดยชาวกะเหรี่ยงดังกล่าวจะนำเครื่องสักการะต่างๆ และผ้าป่ามาทอดถวายเป็นพุทธบูชาแด่องค์พระบรมธาตุนครชุม

สิ่งของและพิธีกรรมที่ชาวกะเหรี่ยงนำมาถวายและปฏิบัติในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 ก็คือ ตุงหรือธงที่เป็นผ้าทอที่ชาวกะเหรี่ยงแต่ละชุมชนจะทอขึ้นมาเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาต่อองค์พระบรมธาตุนครชุมโดยเฉพาะ ซึ่งแต่ละตุงก็จะมีรูปแบบและลวดลายที่แตกต่างกัน มีขนน้ำ แก้วน้ำหรือขวดน้ำที่แช่ด้วยฝักส้มป่อยสำหรับสรงองค์พระบรมธาตุนครชุม ชาวกะเหรี่ยงอาวโสมักจะนำผงขมิ้นผสมผงแป้งและว่านเปาะใส่กระบอกไม้ไผ่มาโปรยรอบองค์พระบรมธาตุ ซึ่งถือเป็นเครื่องหอมที่ชาวกะเหรี่ยงเชื่อว่าจะทำให้หอมไปจนถึงสวรรค์ชั้นฟ้า (มะหมี อู่อู๊ะอ้อ, สัมภาษณ์) และมีการนำดินผ้าป่าซึ่งจะมีเงินและสิ่งของเครื่องใช้ทั่วไป รวมทั้งผลผลิตทางการเกษตรต่างๆ ของชาวกะเหรี่ยง เช่น พริก ถั่ว พักแดง พักทอง หัวหอม กระเทียม มะเขือ มะละกอและกล้วย เป็นต้น สำหรับทอดถวายพระภิกษุสามเณรและใช้บำรุงพระอาราม

เมื่อถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 ชาวกะเหรี่ยงแต่ละชุมชนก็จะแต่งกายด้วยชุดประจำเผ่าเดินทางแห่ดินผ้าป่าและตุงมารวมกันที่วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง เมื่อ

เวลาประมาณถวายภัตตาหารเพล เมื่อถวายเพลเสร็จ ผู้นำทางความเชื่อของชาวกะเหรี่ยง ที่เป็น “ผู้เฒ่า” ก็จะนำชาวกะเหรี่ยงทำพิธีไหว้พระบรมธาตุนครชุม แล้วแห่ตุงรอบองค์พระบรมธาตุนครชุม ในระหว่างนั้นก็จะมีการประพรมน้ำอบน้ำหอมหรือน้ำแบ่งเป็นการสรงน้ำรอบองค์พระบรมธาตุไปพร้อมๆ กัน จนครบ 3 รอบ จากนั้นก็จะปักตุงไว้ที่ลานพระบรมธาตุถวายเป็นพุทธบูชา แล้วก็มารับประทานอาหารกลางวันแม่ครัวของทางวัดจัดเตรียมไว้ เมื่อรับประทานอาหารเสร็จก็จะทำพิธีทอดผ้าป่า และชาวกะเหรี่ยงหนุ่มสาวก็จะให้บรรดา “ผู้เฒ่า” ผูกข้อมืออวยพร ก่อนที่จะแยกย้ายกันเดินเที่ยวงานและเดินทางกลับบ้านของตนในเวลาประมาณ 15.00 นาฬิกา

ภาพประกอบที่ 4 ชาวกะเหรี่ยงในจังหวัดกำแพงเพชรทำพิธีเวียนเทียนและแห่ตุงรอบองค์พระบรมธาตุนครชุม

จากการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุชาวนครชุมยังทำให้ทราบว่า ในอดีต 30-50 ปีที่ผ่านมา ชาวกะเหรี่ยงจะเดินทางมาจากหมู่บ้านในเขตภูเขาก่อนวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 วันหนึ่งหรือ

สองวันโดยเข้ามาพักค้างคืนที่วัดพระบรมธาตุหรือพักกับชาวบ้านในชุมชนนครชุม โดยจะนำไม้ไผ่สำหรับทำข้าวหลามมาด้วย กลางคืนก็จะเผาข้าวหลามรับประทานกัน และเตรียมไว้สำหรับตักบาตรในเช้าวันรุ่งขึ้นด้วย (ลำไย เทพสุวรรณ, สัมภาษณ์)

เมื่อพิจารณาจากข้อมูลที่ปรากฏประเพณีไหว้พระบรมธาตุนครชุม เพ็ญเดือน 3 มีมาตั้งแต่เมื่อไรนั้นไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่สันนิษฐานว่าคงเกิดขึ้นหลังจากการบูรณะพระบรมธาตุนครชุมโดยพระไป๋แล้วเสร็จในปี พ.ศ.2449 มีความเป็นไปได้ว่าประเพณีนี้เกิดขึ้นเริ่มแรกจากกลุ่มชาวกะเหรี่ยงในบังคับของอังกฤษที่มีส่วนร่วมในการบูรณะพระบรมธาตุนครชุม ในเบื้องต้นอาจจะมีเพียงการมาบูชาพระบรมธาตุนครชุมในช่วงวันเพ็ญเดือน 3 เท่านั้น แต่การเดินทางของชาวกะเหรี่ยงซึ่งส่วนใหญ่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตภูเขาทางทิศตะวันตกของตำบล มีความจำเป็นที่จะต้องแวะพักค้างแรมบริเวณรอบๆ วัดพระบรมธาตุนครชุม จึงทำให้ชาวนครชุมมีความคุ้นเคยกับชาวกะเหรี่ยงมากขึ้น และร่วมกิจกรรมไหว้พระบรมธาตุนครชุมกับชาวกะเหรี่ยงเรื่อยมา

ในขณะเดียวกันการมาค้างแรมที่รอบๆ วัดพระบรมธาตุนครชุมของชาวกะเหรี่ยงก็ทำให้เกิดกิจกรรมการเผาข้าวหลามเกิดขึ้นร่วมกันระหว่างชาวกะเหรี่ยงกับชาวนครชุม ปัจจุบันแม้บริบทเรื่องเวลาและสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปมาก การเดินทางของชาวกะเหรี่ยงมายังวัดพระบรมธาตุนครชุมสะดวกมากขึ้น ไม่จำเป็นต้องพักค้างแรมเหมือนแต่ก่อน แต่กิจกรรมการเผาข้าวหลามในช่วงวันเพ็ญเดือน 3 ก็ยังคงมีการปฏิบัติอยู่ แต่การเผาข้าวหลามในปัจจุบันนี้ไม่ปรากฏบทบาทของชาวกะเหรี่ยงแล้ว หากแต่เป็นกลุ่มชาวนครชุมเองที่ทำการเผาข้าวหลามเพื่อจำหน่ายให้ผู้ที่มาร่วมงานไหว้พระบรมธาตุนครชุมนำไปรับประทาน และนำเงินรายได้จากการจำหน่ายข้าวหลามถวายวัดพระบรมธาตุนครชุมต่อไป

อีกประเด็นที่น่าสนใจคือ การเดินทางมาไหว้พระบรมธาตุนครชุมของชาวกะเหรี่ยงในจังหวัดกำแพงเพชรยังเป็นการสร้างพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งมีจำนวนไม่มากในจังหวัดกำแพงเพชรให้เกิดขึ้นด้วย ดังจะเห็นได้ว่าในช่วงงานไหว้พระบรมธาตุนครชุมชุมชนชาวกะเหรี่ยงแต่ละหมู่บ้านจะพยายามรวมตัวกันเพื่อเดินทางมาร่วมงานให้มากที่สุด และทุกคนที่มาร่วมงานต้องสวมชุดประจำเผ่าหรือชุดพื้นเมืองของตนเองด้วย ตลอดทั้งความพยายามในการแสดงออกว่าพระบรมธาตุนครชุมองค์ปัจจุบันเป็นผลงานที่เกิดจากบรรพบุรุษของตน ดังนั้น งานไหว้พระบรมธาตุนครชุมจึงเป็น

พื้นที่แสดงออกทางสังคมหรือเป็นพื้นที่ยืนทางสังคมที่สำคัญของชาวกะเหรี่ยงในจังหวัดกำแพงเพชร

บทสรุป

การที่พระบรมธาตุนครชุมเป็นปูชนียสถานศักดิ์สิทธิ์ที่พุทธศาสนิกชนในจังหวัดกำแพงเพชรและทั่วไปให้ความเคารพศรัทธา จนทำให้เกิดประเพณี เรื่องเล่าและความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ขององค์พระบรมธาตุนครชุมมากมายนั้น จะว่าไปแล้วความเชื่อต่างๆ ก็เป็นสิ่งที่ยากจะพิสูจน์ได้ ความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นจึงเป็นสิ่งที่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลสัมผัสได้เฉพาะเท่านั้น ความศักดิ์สิทธิ์ที่มีการบอกเล่าผ่านบุคคล ผ่านอธิธิปาฏิหาริย์ และปรากฏการณ์ธรรมชาติอาจจะเป็นเพียงความบังเอิญ หรือเชื่อว่าเป็นการดลบันดาลของเทวดาผู้รักษาร่ององค์พระบรมธาตุนครชุมก็เป็นได้ ในขณะที่เดียวกันเรื่องราวความศักดิ์สิทธิ์บางครั้งก็เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ได้เสมอ

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของพระบรมธาตุนครชุม จากซากเจดีย์ร้างจนนำไปสู่การบูรณปฏิสังขรณ์และการพบพระบรมสารีริกธาตุในปี พ.ศ.2414 จนเป็นพระเจดีย์ทรงพม่า-มอญ และการพบข้อความในจารึกนครชุมเกี่ยวกับการสถาปนาพระบรมสารีริกธาตุโดยพระมหาธรรมราชาลิไทเมื่อ พ.ศ.1900 จนทำให้เป็นพระบรมธาตุเจดีย์ที่มีชื่อเสียง เป็นที่รู้จักและเคารพศรัทธาของพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป ข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ถูกนำมาใช้ในกระบวนการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่พระบรมธาตุนครชุม ทำให้มีพุทธศาสนิกชนเดินทางมาสักการะอยู่เนืองๆ และกลายเป็นทรัพยากรทางการท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัดกำแพงเพชรในปัจจุบัน

และในยุคที่ความศรัทธาสามารถสัมผัสจับต้องได้ และความต้องการให้พระบรมธาตุนครชุมเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ผสมกับความเชื่อเกี่ยวกับวัตถุมงคลที่เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในอดีตเคยมีผู้มากราบไหว้องค์พระบรมธาตุนครชุมแล้วแกะเศษปูนที่ฐานพระบรมธาตุติดตัวกับไปบูชาเพื่อเป็นสิริมงคลที่บ้านด้วย แต่ต่อมาทางวัดพระบรมธาตุเห็นว่าการกระทำเช่นนี้ถือเป็นการทำลายโบราณสถาน ทำให้องค์พระบรมธาตุสึกกร่อนหรือชำรุดทรุดโทรมลงได้ จึงได้สร้างวัตถุมงคลที่เป็นรูปองค์พระบรมธาตุนครชุมจำลองในรูปแบบต่างๆ ขึ้นมาให้พุทธศาสนิกชนได้ทำบุญเช่าบูชานำติดตัวกลับไปบูชาที่บ้าน ที่ทำงาน หรือเลี่ยมกรอบคล้องคอเหมือนกับพระเครื่องหรือวัตถุมงคลทั่วไป ผ่านการปลุกเสกจากพระสงฆ์ซึ่งเป็นพระเกจิอาจารย์ชื่อดังระดับประเทศ นับเป็นพลวัตความเชื่อความศรัทธา

อย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นกับพระบรมธาตุนครชุมในปัจจุบัน และเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ของพระบรมธาตุนครชุมให้เกิดขึ้น

ภาพประกอบที่ 5 ตัวอย่างวัตถุมงคลของพระบรมธาตุนครชุมจำลองที่ทางวัดพระบรมธาตุจัดสร้างขึ้น เพื่อให้พุทธศาสนิกชนสามารถนำไปบูชาที่บ้านได้

เอกสารอ้างอิง

กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ. (2555). **กะเหรี่ยง**. กรุงเทพฯ : กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.

กองหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2449). **วัดพระธาตุกำแพงเพชร** รัชกาลที่ 5 ร.5 ศ.6/20. มปท.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานสุโขทัย. (ม.ป.ป.). **นบพระ 9 มงคล กำแพงเพชร เมืองมรดกโลกริมแม่น้ำปิง**. สุโขทัย : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานสุโขทัย.

ขวัญชีวัน บัวแดง. (2556). “การสร้างชุมชนในจินตนาการใหม่ : กระเริ่ญกับขบวนการ
ครูบาในภาคเหนือของประเทศไทย”. ใน สรัสวดี อ๋องสกุล และสมโชค
อ๋องสกุล (บรรณาธิการ). “วัดน้ำบ่อหลวง (วนาราม) : สมบัติวัด ศรีท้าวัด”.
เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. (2544). **วัฒนธรรม พัฒนาการ
ทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดกำแพงเพชร**. กรุงเทพฯ
: ครูสภาลาดพร้าว.

ขรรค์ แสงรุจิ. (2536). “ตำนานพระบรมธาตุนครชุม”. เมืองโบราณ. 19(2) เม.ย.-มิ.ย. :
55-68.

ดารุก แสงทอง (ผู้ให้สัมภาษณ์). ธีระวัฒน์ แสนคำ (ผู้สัมภาษณ์). (14 กุมภาพันธ์ 2557).
ธีระวัฒน์ แสนคำ. (2553). **เมืองโบราณนครชุมและพิพิธภัณฑสถานบ้าน วัดพระบรมธาตุ
กำแพงเพชร** : เจริญการพิมพ์.

ธีระวัฒน์ แสนคำ. (2554). **เมืองพิษณุโลก : ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของหัวเมืองใหญ่
ภายใต้โครงสร้างอำนาจรัฐแบบจารีต**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย เชียงใหม่.

ธีระวัฒน์ แสนคำ. (2557). **พระบรมธาตุนครชุม พระบรมธาตุเจดีย์แห่งลุ่มน้ำปิง
ตอนล่าง**. กรุงเทพฯ : คอมม่า.

เปาะเลาะพอ เขตธารศิริ (ผู้ให้สัมภาษณ์). ธีระวัฒน์ แสนคำ (ผู้สัมภาษณ์). (14 กุมภาพันธ์
2557).

ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย. (2548). กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

ประภัสสร ชูวิเชียร. (2554). **5 มหาเจดีย์สยาม**. กรุงเทพฯ : มิวเซียมเพรส.

ประวัติพระบรมธาตุนครชุม. (2556). กำแพงเพชร : วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง.
ภภาพล จันทร์วัฒนกุล. (2553). **60 วัด วัง และสถานที่สำคัญในพม่า**. กรุงเทพฯ : เมือง
โบราณ.

มะหมี่ อูอูโตะอ (ผู้ให้สัมภาษณ์). ธีระวัฒน์ แสนคำ (ผู้สัมภาษณ์). (14 กุมภาพันธ์ 2557).
เรียบเรียง (นามแฝง). (2549). **ทุ่งมหาธาตุ**. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ.

ลำไย เทพสุวรรณ (ผู้ให้สัมภาษณ์). ธีระวัฒน์ แสนคำ (ผู้สัมภาษณ์). (26 กุมภาพันธ์ 2556).
วันเชิด กิตติขจร (ผู้ให้สัมภาษณ์). ธีระวัฒน์ แสนคำ (ผู้สัมภาษณ์). (24 มีนาคม 2556).

- วิไลรัตน์ ยั่งรอด และธวัชชัย องค์วุฒิเวทย์. (2548). **ไหว้พระธาตุเจดีย์ตามปีเกิด**.
กรุงเทพฯ : มิวเซียมเพรส.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2546). **ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ**.
กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2552). **เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.
- สมคิด สาริยัง (ผู้ให้สัมภาษณ์). **ธีระวัฒน์ แสนคำ (ผู้สัมภาษณ์)**. (14 กุมภาพันธ์ 2557).
- สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2574). **อธิบายระยะทางล่องลำน้ำพิงค์ ตั้งแต่
เชียงใหม่จนถึงปากน้ำโพธิ์**. พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมแถม
อดิศร ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช.
- สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2518). **ตำนานพระพุทธรเจดีย์**. กรุงเทพฯ : องค์การ
ค้าของคุรุสภา.
- สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (2506). **จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก**.
พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์.
- สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ.
(2505). **สารสนสมเด็จ เล่ม 7**. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา.
- สันติ อภัยราช, บรรณาธิการ. (2539). **ทุ่งมหาธาตกับประวัติศาสตร์เมืองกำแพงเพชร**.
กำแพงเพชร : ศูนย์พัฒนาการเรียนการสอนวิชาภาษาไทย จังหวัดกำแพงเพชร
โรงเรียนวชิรปราการวิทยาคม.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2526). **สุโขทัยไม่ใช่ราชธานีแห่งแรกของไทย**. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม.
- สุรินทร์ เหลือลมัย. (2556). **“กะเหรี่ยง : ผู้ผลิตของป่าจากสยาม”**. เมืองโบราณ. 39(4).
ต.ค. - ธ.ค. : 60-61.
- อยู่ที กลัวบ่อ (ผู้ให้สัมภาษณ์). **ธีระวัฒน์ แสนคำ (ผู้สัมภาษณ์)**. (15 กุมภาพันธ์ 2557)